

HAYRETİ'NİN GAZELLERİNE MELÂMETİLİĞİN YANSIMALARI *Reflections of Melâmetî on Hayretî's Ghazals*

Kübra BATAR

Dr., kmsbatar@gmail.com, orcid.org/0000-0003-1329-9219.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 17.11.2022

Kabul/Accepted: 13.12.2022

DOI: 10.51592/kulliyat.1206211

Anahtar Kelimeler

Melâmetîlik, Hayretî, Gazel.

ÖZ

Melâmetîlik, IX. yüzyılda Horasan ve çevresinde ortaya çıkan ve zamanla geniş bir İslam coğrafyasını etkileyen tasavvufî bir anlayıştır. Sözlükte ayıplamak, kınamak, kötölemek gibi anlamları olan melâmet kelimesi aynı zamanda tasavvufî bir istilâh ve makamı da işaret etmektedir. Melâmetîlik düşüncesini benimseyen kimseler; Melâmetî veya ehl-i Melâmet lafızlarıyla adlandırılmıştır. Melâmetîliğin tasavvufî bir akım olarak temellerini, Maide suresindeki "Onlar kınayanın kınamasından korkmazlar" ifadesi oluşturmaktadır. Bu anlayışı kendine şiar edinen ehl-i Melâmet, çeşitli davranış biçimleri geliştirmişlerdir. İyiliklerin gizlenmesi, kötülüklerin açığa çıkarılması, nefsin kınanarak terbiye edilmesi gibi tutum ve hareketleri kendilerine düstur edinmişlerdir. Hususi kıyafetleri, simgeleri ve mekânları bulunmayan Melâmîler, halktan kopuk olmamışlardır. Melâmîlerin her türlü debdebeden irak yaşantıları, selameti melâmete tercih eden hâlleri klasik şairlerin dikkatini çekmiştir. Melâmetîlerin hayat karşısındaki bu karakteristik duruşları ve geliştirdikleri felsefe, klasik şairlerin şiirlerine de sirayet etmiştir. Nefisleriyle mücadelelerinde türlü eziyetlere katlanan ve müstağnî bir duruş sergilemişlerdir. Ehl-i Melâmet, klasik şiirdeki âşık tipine tesir etmiştir. Klasik şairler, Melâmî hâller ile âşık refleksinin birbirine muvafıklığına dikkat ederek şiirlerinde Melâmî esintilerden istifade etmişlerdir. 16. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Hayretî de Melâmî anlayışın etkisiyle şiirler yazmıştır. Yetiştirdiği coğrafyanın tasavvufî çeşitliliği Hayretî'nin hayat görüşünü ve edebî kişiliğini etkilemiştir. Divanında kendisini "Kalender" ve "Rum Abdal" olarak tanımlayan Hayretî, fani dünyanın nimetlerine karşı müsağnî bir duruş sergilemiştir. Söz konusu tavrı, Hayretî'nin şiirlerinde Melâmetîliğin âdeta yükselen sesi olmuştur. Bu çalışmada Melâmet felsefesinin, Hayretî gibi güçlü bir şairin şiirlerine nasıl yansıdığını tespit etmek amacıyla gazelleri üzerinde durulacaktır.

ABSTRACT

Malâmatism, IX. It is a mystical understanding that emerged in Khorasan and its surroundings in the 19th century and affected a wide Islamic geography over time. The word melâmet, which has the meanings of condemning, reprimanding, vilifying in the dictionary, also indicates a mystical term and rank. Those who adopt the idea of Melâmatîlik; They are named with the words Melâmetî or ahl-i Melâmet. The basis of Malâmatism as a mystical movement is the expression "They do not fear the condemnation of the condemner" in the Surah Maide. Ehl-i Melâmet, who adopted this understanding as its motto, developed various forms of behavior. They have adopted attitudes and actions such as concealing good deeds, revealing bad deeds, and educating the soul by condemning it. The Melâmîs, who did not have special clothes, symbols and places, were not cut off from the public. The lives of the Melâmîs away from all kinds of pomp and their preferring peace to condemn have attracted the attention of classical poets. These characteristic stances of the Melâmetis towards life and the philosophy they have also developed spread to the poems of classical poets. The attitudes of the people of melâmet, who endure various torments in their struggle with their souls and turn to Allah with an independent heart, have affected the lover type in classical poetry. Classical poets have benefited from Melâmî breezes in their poems by paying attention to the compatibility of Melâmî states and the lover reflex. Hayretî, one of the 16th century sufi

Keywords

Malâmetism, Hayretî, ghazal.

poets, also wrote poems with the influence of Melâmî understanding. The mystical diversity of the geography in which he grew up affected Hayretî's view of life and his literary personality. Hayretî, who defines himself as "Kalender" and "Greek Abdal" in his divan, displayed a benevolent stance against the blessings of the mortal world. This attitude has almost become the rising voice of Melâmetî in Hayretî's poems. In this study, the ghazals will be focused on in order to determine how the philosophy of Melâmet is reflected in the poems of a powerful poet like Hayretî.

Atıf/Citation: Batar, K. (2022), "Hayretî'nin Gazellerine Melâmetîliğin Yansımaları", *Külliyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 18(Aralık), 15-27.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Kübra BATAR, kmsbatar@gmail.com

GİRİŞ

Melâmîlik, IX. yüzyılda Hamdûn Kassâr'ın önderliğinde zuhur eden tasavvufi bir düşünce biçimidir. Melâmet, Arapça "levm" kelimesinden türeyen mimli bir mastar olmakla birlikte sözlükte "azarlama, kınama, yerme, ayıplama, serzeniş" (Ayverdi, 2010: 791) anlamlarına gelmektedir. Melâmet kelimesi tasavvufî bir istilâh olarak da "selameti terk etmek, kınayanların kınamasından çekinmeden doğru yolda yürümek" (Uludağ, 2005: 241) biçiminde tanımlanır. Melâmet kelimesinin kökü olan "levm"den türeyen kelimeler ise Kur'an'da çeşitli ayetlerde¹ zikredilmektedir. Fakat mutasavvıflar, kelimenin terim anlamını "el-Mâide 5/54, el-Kıyâme 75/2" ayetlerine dayandırmaktadırlar (Selçuk, 2007: 488). Mâide suresindeki "Onlar kınayanın kınamasından korkmazlar"² ifadesi sufilerce melâmet kelimesinin terim anlamını öne çıkardığı biçimde yorumlanmıştır.

"Allah onları, onlar da Allah'ı severler.' şeklindeki ifadeden hareketle melâmet ve muhabbet terimleri arasında ilişki kurulmuştur. Ayette geçen cihat kelimesi, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini kınayan nefsi yemin ederek övdüğü diğer âyetle (el-Kıyâme 75/2) birlikte düşünülüp "nefisle cihat" (mücadele) mânasında ele alındığında melâmet ve melâmetî terimlerinin kavramsal çerçevesi Allah tarafından sevilme, Allah'ı sevmek, O'nun yolunda nefisle mücadele etmek ve bu mücadele sırasında kendisini kınayanların kınamasından korkmamak şeklinde belirlenmiş olmaktadır" (Azamat, 2004: 24).

IX. asırda Merv, Herat, Belh ve Nişâbur kentlerini kapsayan, Horasan'da zuhur edip bilhassa Nişâbur'da yaygınlık kazanan ve etkisini hâla sürdüren bu tasavvuf hareketini benimseyenlere ehl-i melâmet, Melâmî, Melâmetî; bu harekete de Melâmetiyye, Melâmiyye (Melâmetîlik) denilmiştir (Kayabaşı, 2010: 1124-1125). Geniş bir coğrafyada intişar eden Melâmîlik, bir tarikat oluşumunun ötesinde tasavvufî bir anlayış ve meşreptir. Esasen kendine has bir giyiniş biçimini, mekânı ve rüsumu benimsemeyen Melâmî anlayış, bir tarikat olmaktan uzaktır. Ancak bu anlayışın benimsediği marjinal yaşam biçimi çeşitli tarikatlara belirli ölçüde nüfuz etmiştir. Bu nedenle her tarikatta Melâmîlere tesadüf edilir. Abdallık ve Kalenderîlik gibi etkili oldukları tarikatlar da bulunmaktadır (Pala, 2015: 302). Nitekim Kübrevîlik, Mevlevîlik ve Bayramîlik gibi çeşitli tarikatların teşekkülünde Melâmîliğin önemli bir rolü bulunduğu söylenebilir. Bununla birlikte "heterodoks gruplardan farklı olarak hayatın içinde yer

¹ İbrâhîm 14/22, el-İsrâ 17/29, 39, es-Sâffât 37/142, ez-Zâriyât 51/40, el-Kalem 68/30, el-Meâric 70/30.

² "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdır; Allah yolunda cihat ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah'ın lütfü geniştir; O, her şeyi bilir." (Maide 5/54)

alan Melâmîlerin, bir silsileye bağlı olmamaları yoluyla da diğer tarikat ve gruplardan ayrılan bir yapı arz ettikleri görülmektedir” (Sevimli, 2021: 21).

Melâmîler, kendi ilkeleri ışığında toplum içinde bazı hâllere bürünüp önemli davranışlar sergilemişlerdir. Halk içinde biçimce fark edilmeseler de spesifik tavırlarıyla dikkatleri üzerlerine toplarlar. Şöyle ki Melâmîlerin kendilerine has bir giysisi bulunmadığı gibi içinde yaşadıkları toplumdan biçimsel olarak da farkları yoktur. Tören ve ritüelin her nev’inden özellikle uzak duran Melâmîler, iki yüzlülük ve kendini beğenmişlikten imtina eder ve ihlası önemserler. Başkaları günahlarının ifşa olmasından huzursuz olmasına karşın Melâmîler, hatalarının kınanmaya neden olmasından memnun olurlar. “Melâmî farzı terk etmemek, haramı işlememek şartıyla özellikle halkın kınamasına yol açan hususları bilerek ve isteyerek yapar. Yerleşik töre, gelenek ve göreneklere aykırı hareket eder, levh edile edile, nefisini ezeceğine ve yola getireceğine inanırlar” (Uludağ, 2012: 242).

Melâmîliği farklı bir bakış açısıyla ele alan İbn Arabî’nin nezdinde “Melâmî ismi, ne zahitlerden belirli bir gruba ve ne de tasavvuf yolunda veya dinde belirli bir bakış açısına işaret eder. Melâmîler bütün zaman ve mekânlarda yaşayan, kendine özgü nitelikleri olan ve ortaya çıktıkları durumun vaktine göre sayıları artan veya eksilen ehlullahtan bir grubun adıdır. Onların vatanları ne Horasan’dır ve ne de Nişabur” (Bolat, 2009: 463).

Melâmîlerin dini yaşama biçimlerinin, hayata ve mensubu oldukları topluma karşı geliştirdikleri tavrın, birçok tarikata tesir ettiği söylenebilir. Ancak karakteristik bir üslup sergileyen Melâmîlik hareketinde zamanla özünden uzaklaşmalar ve kopmalar olmuştur. “[Melâmîlik] Laubali ve kayıtsız sufilerin yolu hâline gelmiştir. Asıl amacından uzaklaştıkça da başkalarının kınamalarına sebep olacak hâl ve davranışlar içine girmişlerdir. Bu anlayış, giderek bâtını ve şii unsurlarla karışarak melâmet adı altında her türlü kötü fiilleri işleme ve şer’î hükümleri önemsememe şeklinde kendini göstermeye başlamıştır ki, Molla Câmi *Nefehatü’l-Üns*’ünde bunları şiddetle eleştirmiştir” (Ögke, 2015: 161).

Melâmîler; riyaya karşı cephe almaları, gösterişten uzak durmaları, kendi kusurları ile alakadar olup ayıplarını açığa çıkarmaları, halkla iç içe olmaları, özel kıyafetlerinin ve mekânlarının bulunmaması ve müstağnî tavırları ile klasik şairlerin ilgisini celbetmeyi başarmışlardır. Klasik şairler; aşkları dolayısıyla rüsvalığı göze almaları, zahidin riyakârlığına karşı duruş sergilemeleri ile Melâmîlik düşüncesi arasında ilişki kurmuşlar, bu suretle Melâmîlerin nefisleri ile olan mücadelelerinde geliştirdikleri felsefeyi rahatlıkla klasik şiir geleneği ile bütünleştirebilmişlerdir. Bunun sonucunda ise “derbeder, rint bir âşık, rüsva bir Mecnûn kimliği ile klasik şiirde Melâmî bir âşık profili” (Sevimli, 2021: 135) oluşturulmuş ve bu profil zahidin karşısında yer almıştır. Melâmî neşve zamanla mutasavvıf olsun ya da olmasın birçok şairin sanatçı kimliğini etkileyerek şiirlerine ilham veren önemli bir kaynak olmuştur. Ayrıca “Ahmed Sarban ve Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi” gibi Melâmî şeyhlerinin aynı zamanda şair olmaları bu düşüncenin klasik şiire nüfuz etmesinin sebepleri arasında sayılabilir.

1. Hayretî'nin Gazellerine Melâmetin Yansımaları

16. yy şairlerinden Hayretî'nin asıl adı Mehmet olup Vardar Yenicesi'nde doğmuştur. Tımar sahibi olan Hayretî, Mevlevî şeyhi Yûsuf-ı Sîne-çâk (Sinan Çelebi)'in kardeşidir. *Gülşen-i şu'arâ'da*³ Hayretî ile ilgili "Rind-i lâubâli ve pâk-meşreb ve peyrev-i ehl-i mezheb ve dervîş-sıfât ve nîkû-hilkât tab'-ı nâzüki fûnûn-ı ma'rifetle müretteb her vechile esnâf-ı şî're kâdir ve 'ilm-i tasavvufun istilâhâtında mâhir." şeklinde bilgiler bulunmaktadır. Hayretî'nin sanatsal gelişiminde ve karakterinde yaşadığı bölgenin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Vardar Yenicesi, söz söylemede mahir şairlerin yetiştiği bir coğrafyadır (Ekinci, 2012: 1166). Hayalî, Usûlî, Garîbî Vardar Yenicesi'nde yetişen şairlerden birkaçıdır. Bununla birlikte bölgedeki tasavvufî zenginlik, Hayretî'nin sanatına ve hayatına nüfuz etmiştir. Hayretî, öncelikle kardeşi Yûsuf-ı Sîne-çâk gibi Şeyh İbrahim Gülşenî'ye intisap etmiş ve daha sonra Rumeli Abdalları arasına karışarak Bektâşîliği kabul etmiştir (Tatçı, 1998: 61-62). Tasavvufî manada gelgitler yaşayan Hayretî; Kalenderî, Gülşenî, Bektaşî, Mevlevî, Caferî (Gök, 2019: 86) gibi oluşumların içinde yer alsa da Melâmî felsefeden uzaklaşmamıştır. Kendini *Bektâşî*⁴ ve *Rûm Abdalî*⁵ olarak tanımlayan şairin şiirleri için Melâmî felsefe, her zaman zengin bir kaynak teşkil etmiştir. Bu bağlamda Hayretî'nin şiirlerinde Melâmî terminolojiye yönelik kelimelerin ekseriyetle kullanıldığı söylenebilir.

Sade dil ve laubali bir üslupla şiir yazan Hayretî, tasavvufî istihlaları kullanmada oldukça hünerli mutasavvıf bir şairdir. Melâmet ise onun sanatını etkileyen mühim bir mefhumdur. Onun şiirlerinde zahidin yerilmesi, melâmet makamının yüceltilmesi, selâmetin terkedilmesi, türlü cefalara katlanma, toplumsal değerlere aldırış etmeme, müstağnî tavır geliştirme, namus ve ardan geçme Melâmî anlayışın tezahürü olarak ifade edilmiştir.

Bu çalışmada Hayretî divanındaki (Musluoğlu, 2022) gazellerde geçen "melâmet, selâmet, fakr, namus/ar, mülk, istiğna, şöhret, rûsva" göstergelerinden yola çıkılarak şairin Melâmî düşünceye yaklaşımı, bu kavrama yönelik kullanmış olduğu benzetme ilgileri incelenecek ve bu doğrultuda melâmet ehlinin bakış açısı irdelenecektir.

1.1. Melâmet ile İlişkilendirilen Kavramlar

Mutasavvıf bir şair olan Hayretî, duygularını, fikirlerini, kaygılarını, beklentilerini ve melâmete yönelik düşüncelerini akıcı ve anlaşılır bir üslupla dile getirmiştir. Tasavvuf düşüncesini ve melâmet anlayışını, coşkulu bir edayla ifade ederken çeşitli anlam ilgilerinden de faydalanmıştır. Melâmet mefhumu ile türlü kavramlar arasında benzetme ilgisi kurarak zengin ve güçlü bir anlatım sergilemiştir.

Hayretî; melâmet mefhumu ile hırka (G. 93/3), ok (G.111/7), mevc (G. 113/2), bâr (G.151/4), kûy (G. 175/5), künc-i selâmet (G. 176/1), tarîk (G. 512/4), defter (G.200/5), seng/taş (G. 207/4, G. 208/3), şîşe (G. 400/2) arasında ilgi

³ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, s.136.

⁴ Şâh hakkıyçün bugün ey Hayretî hayrân u zâr/ Hânekân-ı ışk içinde baş açuk Bektâşîyem (G. 381/5)

⁵ Her gedâ bir pâdişâha bende olmuşdur velî/ Biz de rûm abdâlîyuz bizüm âldür şâhumuz (G. 211/3)

kurmuştur. Şair, melâmeti ayrıca selamet köşesi (*Ne melâmet gibi bir künc-i selâmet bulunur G. 176/1*) ve defter (*Biz melâmet defterine geçmedük ey Hayretî G.200/5*) kavramlarına da benzetmiştir.

Gönüldeki sırları muhafaza etmek, nefsi dize getirmek ve benlik mücadelesine son vermek için kusurlarını ortaya çıkaran Melâmîlerin ihtiyaç duydukları şey kınanma ve hakir görülmedir. Halkın melâmet oklarına ve seng-i melâmete maruz kalan Melâmîler, kutsal bir eylemi gerçekleştirmişçesine mağrur bir edayla menfi arzuları nefisten arındırırlar. Zira hedefi oldukları ok ve taşlar, bir bakıma fani dünyanın bir simgesidir. Bu sebeple sıradan bir insanın işkence saydığı durumlar, Melâmîlerin amacına hizmet eden bir araçtır. Hayretî de bu anlayışı gazellerinde vurgular, halkın kınamalarına maruz kaldığından vücudunun nişan alındığını belirtir ve melâmeti çoğunlukla “ok” ile “taş/seng” mefhumuyla ilişkilendirir:

Tenümden kûy-ı mihnetde hemân bir üstühân kaldı
O da halkun **melâmet oklarının** bir nişânıdır (G.111/7)

Kûy-ı mugânda **seng-i melâmet** yemek yeter
Ey ehl-i zevk mîve-i bâg-ı cinânumuz (G. 207/4)

Halkın kıymet verdiği namus ve ar kavramlarının Melâmîler için bir önemi yoktur. Klasik şiirde bu iki kavram ile “şişe” mefhumu arasında ilgi kurulmuştur. Marjinal kimliği ile öne çıkan Melâmîlerin nazarında, namus şişesinin taşa çalınması sembolik bir davranış biçimidir. Onlar bu şekilde toplumsal normlara başkaldırı gösterebilirler de bu eylemin hedefinde kendi nefisleri vardır. Hayretî aşağıdaki beyitte, benzer bir felsefeyle namus ve şişe kavramlarını ilişkilendirir ve melâmet yolunda namusun kıymeti olmadığını ifade eder:

Uralum taşlara gel **şişe-i nâmûsumuz**
Ehl-i âr olmadan âşıklaruz âr eyleyelüm (G. 400/2)

Hayretî, bazı beyitlerde ise melâmeti “mevc” kavramıyla ilişkilendirerek aşk denizinde her ahı sebebiyle melâmet dalgasına maruz kaldığını belirtir:

İşk bir deryâ-yı bî-pâyândur anda her nefes
Bâd-ı âhumdan benüm mevc-i melâmetler kopar (G. 113/2)

Melâmîler her zaman zahitle ihtilaf içinde olup onu kıyasıya tenkit ederler. Melâmîler, tasavvuf önderlerinin giydiği hırkaya karşı olsalar da nefisle olan mücadelelerinde kınanmaktan korkmadıklarını belirtmek için ara ara yıpranmış hırka giymişlerdir (Uludağ, 1998: 373-374). Hayretî de aşağıdaki beyitte riyakâr zahidin halk içinde câme-i sâlûs ile selamette olmasına rağmen kendisinin de melâmet hırkasıyla rüsva olduğunu belirtir. Ancak

burada melâmet ve hırka kavramları arasındaki ilgi Melâmîlerin zahiren melâmet hırkasıyla halkla beraber olmalarına karşın, esasında Hak ile birlikte olduklarının bir göstergesidir:

Sûfiyâ ol sen selâmet câme-i sâlûs ile
Ben **melâmet hırkasıyla** olmuşam rüsvâ-yı dost (G. 93/3)

Melâmîlik öyle bir yoldur ki kimi zaman okların kimi zaman taşların hedefi olan âşık, bazen de engin denizlerde çetin dalgalarla boğuşur bazen de halkın sövgüsüne maruz kalır. Melâmîler, gönüllerinde taşıdıkları manevi sır vasıtasıyla tüm bu çilelere göğüs gerer ve nefislerini suçlu göstermeye çalışırlar. Bu gayretten maksatları ise nefsi arındırarak Hak ile birlikte olmaktır.

1.2. Melâmetin Yansımaları

1.2.1. Gösteriş Peşindeki Zahidin Karşısında Durma

Klasik şiirde rint-zahit ekseninde gelişen kutuplaşmaya Melâmî âşıklar da dâhil olmuşlardır. İyiliklerini gizleyip kusurlarını ifşa eden, kınandıkça nefisini arındırıp Allah'a bağlılığı artan ve rüsvâlıklarından gurur duyan Melâmîler; fani dünyanın menfaatlerini önceleyen zahide karşı hemen her mecrada cephe almış ve onu yermişlerdir.

Hayretî, halk nazarında melâmet hırkasıyla rezil olurken riya elbisesi içinde olan sufiye esenlik dilediğini şu beyitle dile getirir:

Sûfiyâ ol sen selâmet câme-i sâlûs ile
Ben **melâmet hırkasıyla** olmuşam rüsvâ-yı dost (G. 93/3)

Melâmet makamını üst bir mertebe sayan Hayretî için aşk yolunda kınanma büyük bir şereftir. Çünkü asıl selâmet, melâmetin içindedir. Nitekim aşk yolunda melâmetle değil de selâmetle ilerleyen zahit aşk menziline geç ulaşır:

Zâhidâ gerçi sana **bâr-ı melâmet** güç gelür
Menzil-i ışkâ velî ehl-i selâmet geç gelür (G.151/4)

Melâmî anlayışta gösteriş ve riya, uzak durulması gereken hususlardır. Müstağnî bir gönülle melâmet yolunda ilerleyen Hayretî, halk içinde sürdürdüğü yaşantısında iç dünyasını ifşa edecek sembollerden kaçınır. Esasen onun bir keçe ile yetinmesi manevi dünyasındaki istiğnaî duruşun dış dünyadaki bir belirtisidir:

Hırka-i sâlûs ile tâc-ı riyâdan geçmişem
Bana besdür âlem içre ey mürâyî bir nemed (G. 110/2)

Temel felsefesi nefis tezkiyesi olan Melâmîler için riya, ömür boyunca mücadele ettikleri bir düşmandır. Onlar, halk nazarında velilik makamına yüceltilmemek için ibadetlerini gizli yaparlar. Hatta kimileri daha da ileri giderek

ibadetlerini terk etme yoluna bile başvururlar. Şair, Melâmîlerin ibadeti tevhit ehli olmak amacıyla riyasız gerçekleştirdikleri düşüncesindedir. O, Melâmîlerin bu bakış açısını rintlere hitaben yazdığı şu beyitle dile getirmiştir:

Bir nefes ey hâce tâ'ât kılmadılar zerk için
Ehl-i tevhîd oldılar zerk ü riyâdan geçdiler (G. 180/4)

1.2.2. Namustan Geçme ve Kınanmayı İsteme

Klasik şiirde gam, keder ve kınanma âşığa biçilmiş rollerdendir. Sevgiliyle vuslatı arzulayan âşık, tüm eziyetlere göğüs gerer ve bir süre sonra çektiği çileden zevk duymaya başlar. Zira o, aşk yolundaki ızdırapların sevgiliyle arasındaki köprü olduğu kanaatindedir ve aşkını çileyle perçinlemektedir. Bu düşünceyle bir divaneye dönüşen âşık için halk tarafından ayıplanma, taşlanma ve hakir görülmenin pek de bir ehemmiyeti yoktur. Âşık, bu toplumsal dışlanma ve değersizleştirmenin etkisiyle teselliyi güvenli bir liman olarak gördüğü melâmet felsefesinde bulur. Âşıklığın kaderindeki ızdırap Melâmîlerin adeta azığı durumundadır. Nitekim hakir görülme ve taşlanma Melâmîlerin halktan umduğu davranışlardır. Çünkü kınanmayan nefsin olgunlaşamayacağını düşünürler. Atılan her bir taşla halk nazarında değersizleşirken Hak nezdinde kıymetli olmayı arzularlar. Benzer şuura sahip olan Hayretî için mihnet köşesinde melâmet oklarının hedefi olmak ve bunun neticesinde vücutta kemikten öte bir şeyin kalmaması Melâmî anlayışın felsefesine son derece uygundur:

Tenümden kûy-ı mihnetde hemân bir üstühân kaldı
O da halkun melâmet oklarınınun bir nişânıdır (G.111/7)

Melâmîler, zahiren her ne kadar halk içinde yaşasalar da levm edilerek içinde yaşadıkları dünya ile ilgilerini keserler. Kusurlarını sergileyip nefislerini dünyevî arzulardan arındırarak kınanmayı umarlar. Hatta melâmet makamına ulaşmayı kolaylaştırmak için toplumsal değer yargılarına halkın hazmedemeyeceği biçimde dokunarak eksikliklerini açık ederler. Halk nazarında itibarsızlaşan Melâmîler, kınana kınana namustan ve ardan geçer hatta utanmayı unuturlar. Melâmîliğin esaslarını aşağıdaki beyitte belirten Hayretî, isimlerinin namus mektubundan silinmedikçe melâmet defterine de yazılmayacağını şu şekilde ifade eder:

Biz melâmet defterine geçmedük ey Hayretî
Nâme-i nâmûsdan hakk olmadın çak nâmusumuz (G.200/5)

Melâmî âşık, benimsemiş olduğu felsefeye binaen gönüllerini şöhret ve itibar gibi fani dünya arzularıyla bulandırmaz. Bu ihtiraslar ancak kuru bir züht ve vakar sahibi zahidin nefsinde yer eder. Oysaki Melâmî âşık, nefsinin bulandıran bu arzulardan temizlenmek uğruna halkın nezdinde, hakir görülmeyi göze alan önderlerdir. Bu yönüyle maddi âleme ait olan namus ve ar kavramlarına hiçbir surette ram olmazlar. Şair, aşağıdaki beyitte yine zahide çatarak onun gibi namus ve vakarın kulu olmadığını belirtir:

Sanma zâhid bizi nâmus ile ârun kulıyuz
Yâ senün gibi hemân kurı vakârun kulıyuz (G. 206/1)

Namus ve şöret, nefsi dünyaya bağlayan sakıncalı kavramlardır. Melâmet yolculuğunda bu iki basamak, geçilmesi gereken kritik eşiklerdir. Aşkın ve âşıklığın esaslarını aşağıdaki beyitlerde dile getiren Hayretî'ye göre namusu terk edenler, aşk yolundaki imtihanlardan geçerek olgunlaşır ve gerçek âşık addedilirler. Aşkın erkânına riayet etmek adına namus şişesini taşa çalarak utanmayı terk ederler. Bu suretle Melâmet yolunu benimsemiş âşğın, itibarını kırılan şişenin parçaları gibi paramparça etmesi gerekmektedir:

Şu kim nâm ile nâmûsı koyuban terk-i âr etmez
Anılmaz ehl-i ışk içre inende ol be-nâm olmaz (G. 217/3)

Taşa çaldum şişe-i nâmûsı ben ey Hayretî
Işk yolında sanma kim nâmûs u ârum var benüm (G. 366/5)

Uralum taşlara gel şişe-i nâmûsumuzı
Ehl-i âr olmadan âşıklaruz âr eyleyelüm (G. 400/2)

1.2.3. Cefa Çekme ve Eziyetten Memnun Olma

Ah etme, çile çekme, ağlayıp inleme Melâmî bir âşğın olmazsa olmazlarıdır. O, çilekeş olma durumundan zevk almaktadır. Onun için aşk uğruna kınanmak büyük bir onurdur. Her bir figanıyla halk nazarında rüsvalığı artar. Nasıl ki deniz dalgasız olmazsa aşkta da kınanma eksik olmaz. Bir bakıma âşğın ahının rüzgârıyla aşk denizinde melâmet dalgaları kopar:

Işk bir deryâ-yı bî-pâyândur anda her nefes
Bâd-ı âhumdan benüm mevc-i melâmetler kopar (G. 113/2)

Melâmî âşık, felaket gemisinde yer alan bir yolcudur. Engin melâmet denizinde karşılaştığı, boğuştuğu her türlü dalgaya da oldukça aşınadır. Bu yolculuktaki gam, keder, kınanma ve felaket onun Melâmî kimliğini perçinlemektedir. Tüm belalara göğüs geren âşık bu durumdan asla şikâyet etmediği gibi felaketi ile arasında bir dostluk meydana gelmiştir:

Biz sâkinân-ı gûşe-i fülk-i felâketüz
Biz âşinâ-yı lücce-i bahr-i melâmetüz (G.191/1)

Melâmîler kötülüklerini kasıtlı biçimde ifşa ederek halk tarafından cezalandırılmayı ümit ederler. "Seng-i melâmet"e maruz kalan Melâmîler, eziyet ve hakaretlere göğüs gererek nefis tezkiyesini gerçekleştirmeye çalışırlar. Bu recmedilişten son derece hoşnut olan Melâmet ehli için melâmet taşları, zevk verici birer meyve

niteliğindedir. Bir ceza kabul edilen “seng-i melâmet” onları asla yıldırımamakla aksine kendisinden beslendikleri bir mükâfat olmaktadır. Üstelik daha fazla “seng-i melâmet”e uğramak için halkı kıskırttikları bile söylenebilir. Böylesi menfi bir eylemden müspet sonuçlar çıkaran Melâmîlerin en önemli motivasyon kaynağı ise Hz. Muhammed’in tebliğ amacı sırasında çocuklar ve köleler tarafından taşlanması olmuştur (Kayabaşı, 2010: 1129). Bu yönüyle “taşlanma” eyleminin mukaddes bir maziye sahip olduğu söylenebilir. Hayretî benzer düşünce yapısıyla oluşturduğu beyitlerde melâmet taşlarının birer cennet meyvesi olduğunu belirtir ve bu nimete layık olmak için halka telkinde bulunur:

Kûy-ı mugânda seng-i melâmet yemek yeter
Ey ehl-i zevk mîve-i bâğ-ı cinânumuz (G. 207/4)

Urun bize melâmet taşını kim
Ne kılsanız bize lâyıklaruz biz (G. 208/3)

Vücudu çeşitli şekillerde dağlama âdeti Kalenderîlere kadar uzanan bir eylemdir. Kalenderîler bu dehşete düşüren dağlama eyleminde acının dozunu dizginlemek için yaraya afyon basar ya da fitil kullanırlar (Sevimli, 2021: 185). Kalenderlerin ürkütücü bu eyleminin Melâmî âşıkları derinden etkilediği söylenebilir. Onlar, göğüslerindeki yaralarla iftihar etmekle birlikte bu yaraların ilacı olarak çivi çiviye söker misâli melâmet oklarını gösterirler. Bunun sebebi ise ruhun ancak mazoşist arzularla olgunlaşacağı düşüncesidirler:

Yine sînemde yakup tâze tâze dâğlar yer yer
Melâmet okına her dem nişân olmak diler gönlüm (G. 379/3)

1.2.4. İstiğna ile Selameti Terk Etme

Melâmet mahallesinde nasipsiz olmak, Melâmîlerin övündüğü bir meziyetidir. Melâmîler, dünya zenginliğini terk etmeyi ve gönül zenginliğini tercih etmeyi kendilerine düstur edinmişlerdir. Hayretî, nefsinin bu şekilde arındıran Melâmî âşıkların fakr içinde hiçbir şeye ve kimseye gereksinim duymayan nasipsizler olduğunu şu beyitle ifade etmiştir:

Derviş Hayretîyi kimdür der isen ey şâh
Kûy-ı melâmet içre bir şûh-ı bî-nevâdur (G. 175/5)

Maddeden arınan ve dünyadaki refahı reddeden bir duruş sergileyen Melâmî âşık için Allah’ın rızasını kazanmak tüm ihtiraslardan katbekat kıymetlidir. O, dünya selametine asla gönül vermez. Onun indinde asıl selamet, melâmette gizlidir ve bu selamet mülküne ancak kınanmış bir nefisle varabilir. Hayretî bu minvaldeki görüşlerini şu beyitlerle ifade etmiştir:

Ne melâmet gibi bir künc-i selâmet bulunur

Ne nedâmet gibi eglenmege âlet bulunur (G. 176/1)

Arz eylemen fakîre diyâr-ı selâmeti

Bana melâmet eli müsellemler olup durur (G. 189/3)

Hayretî için aşk yolunda esenlik dileyen, selametten vazgeçmelidir. Nitekim muhabbet yolunda selamet bulunmaz. Bu yol ızdırapla döşenmiş çetin imtihanlarla süslenmiştir. Ancak selameti terk edenler muhabbet menziline ulaşır ve asıl selametin melâmette olduğuna şahit olurlar⁶:

Işk yolın varılmaz ey dil selâmet isteyen

Alılmaz menzil şu kim dutmaz melâmet yolların (G. 442/2)

Varmaz selâmet ehli mahabbet tarîkına

Âşık melâmetî gerek ey dil melâmetî (G. 508/2)

Vardur ümîdümüz erevüz bir selâmete

Tutduk gider efendi melâmet tarîkını (G. 512/4)

Melâmîlerdeki müstağnî tavır dünya nimetlerine yöneliktir. Bu duruşta mevki, zenginlik, şan, itibar gibi toplumsal statülerin hiçbir önemi yoktur. Melâmî âşık, tüm bu nimetleri elinin tersiyle iterken hırs kâsesini de istiğna taşıyla paramparça eder. Ancak onun istiğnası, gedâ-tab olmak anlamına gelmez. Hakikatte fakr içinde olsa bile hâlini izhar etmeyip kimseye tenezzül etmez, *iffetinden ötürü halktan yardım dilenmez*⁷. Böylelikle arifane bir tarzda yüce gönüllüğünü kanıtlamış olur:

Ârif isen gel gedâ-tab olma âlî-himmet ol

Kâse-i hırsı şikest et seng-i istignâ ile (G. 489/4)

Allah'ın sunduklarıyla yetinen Melâmîler, başkalarının rızıkına göz koymaz ve rızıkın Allah'tan geldiğine gönülden inanırlar. Böylesi bir ruhsal tekâmüle ulaşan Hayretî, *fakr u fakâ* mahallesindeki bucağını *mülk-i Süleymân'a* değişmez. Kendi fakr⁸ köşesindeki saltanatını, dünyanın sultanlığından evla görür:

Dervîşlerüz ki mülk-i Süleymâna vermezüz

Bu kûy-ı fakr u fâkada kendü bucagumuz (G.194/3)

⁶ Geniş bilgi için bkz. Sevimli, Erdem (2021). *Rafine Bir Hak Âşıklığının Edebî Seyri Klasik Şiirde Melâmet Düşüncesi ve Melâmîlik*. Ankara: Gece Kitaplığı. s. 133-170.

⁷ (Bakara 2/273)

⁸ Geniş bilgi için bkz. Sevimli, Erdem (2021). *Klasik Şiirde Sinesini Dağlayan Âşık Zümresi "Abdallar"*. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (100), 97-122.

Melâmîler, dünyaya ait her çeşit arzudan azadedirler. Zenginlik, şöhret ve süslü kıyafetlerden hazzetmedikleri gibi tüm bunlardan uzak bir yaşantıyı benimserler. Dış görünüşleriyle övünmeyip halka karşı kendilerini çirkin gösterme çabasıdadırlar. Kendilerini başı açık, yalın ayak, üryan hâlleri ile itibarsızlaştırırlar. Keza Hayretî de aşağıdaki beyitlerde hakiki zenginliğin *fakr u fakâ* ile övünmek ve kanaat köşesine padişah olmakla mümkün olduğunu belirtip sufilerce hadis olarak ifade edilen “El-fakru fahrî” (fakirlik övüncümdür) hadisine göndermede bulunmuştur:

Fahr et libâs-ı fâhir ile sen begüm bizüm
Uryânlig ile fakr iledür iftihârumuz (G. 218/3)

Fakr ile fahr et gınâ istersen ey dil dünyede
Geç çanâat küncine bir pâdişâ ol ey gönül (G. 332/2)

1.2.5. Sırrını İfşa Etmeme

Zahiren tanınmayan Melâmîler, halk içinde sürdürdükleri yaşantılarında özel bir kıyafet giymekten, belli bir mekânda toplanmaktan imtina ederler; ibadet ve zikirlerini gizliden gerçekleştirirler. Esrarengiz tutumlarından maksatları manevi dünyalarını saklı tutmaktır ki bu tavırları dolayısıyla da ihlası elden bırakmamaktadırlar. Aynı zamanda derunlarındaki sırları gizli tutarak riya düşmanına karşı zafer kazanmaktadırlar. Bir veli yahut derviş olmanın yaşatacağı şöhreti nefsine tattırmayan ehl-i melâmet, suçlu olarak tanınmayı tercih ederler.

Melâmîler, hâl ehlidir; kalplerinde ilim ve nurdan müteşekkil bir sırrı taşırlar. Fakat bu sır Melâmî neşveye haiz olmayanlara kesinlikle açılmamalıdır. Melâmîler, cezbe hâlinde iken kalplerindeki sırrı ehil olmayanlara açtıklarında zaman zaman ciddi bir biçimde eleştirilmişler hatta şiddete maruz kalmışlardır. Çünkü bu istiğrak hâlinde dilden dökülen kelimeler, toplumun telakki edemeyeceği hatta yanlış yorumlayabileceği sırları ihtiva eder. Nitekim tarihî süreç içerisinde de bu durum vahim sonuçlara sebep olmuştur. İlk olarak Hamzâ Bâli'nin vahdet sırlarını açık etmesi nedeniyle anlaşılma ve idam edilmesi ardından Lebenî Beşir Ağa ve kırk müridinin idam edilmesi (Aytekin, 2019: 220), Melâmîlerin manevi sırlarını çok dikkatli bir biçimde muhafaza etmeleri gerektiğini gösteren bir uyarı olmuştur. Hayretî aşağıdaki beyitlerde bu duruma dikkat çekerek kanlı gözyaşının bile sırrını ele verecek olmasından endişelenir, bu sırrı ehl-i derd dışında bir kimseye açmaması gerektiğini hatta ifşa ettiği takdirde Hallâc-ı Mansûr gibi idam edilmesi gerektiğini ifade eder:

Bildiler agladugumdan kime hayrân olduğum
Göreyin kan olsun etdi keşf-i esrâr ağlamak (G. 256/6)

Sırrını ehl-i derde de ey Hayretî meded
Bî-derd olana kâşif-i esrâr olmagıl (G. 337/8)

Zülfünün dârına ber-dâr et şehâ mansûr-vâr
İşidürsen Hayretî'nün keşf-i esrâr etdügin (G. 459/6)

SONUÇ

IX. yüzyılda ortaya çıkan sonradan tüm İslam coğrafyasını etkileyen tasavvufi bir akım olan Melâmî anlayışın geliştirdiği tavır ve ilkeler, klasik şiirimizde pek çok şairin ilgisini çekmiştir. Melâmîler müstağnî duruşları, kınanmaktan korkmamaları ve lakayt hâlleri ile klasik şiire zengin malzeme sağlamışlardır. Melâmî olsun ya da olmasın Melâmî neşve, klasik şiirimizde birçok şairimizi etkilemiştir. Bu doğrultuda çalışmamızda 16. yüzyıl şairlerinden Hayretî'nin divanı örnek alınmış ve gazellerinde Melâmî anlayışın izleri sürülmüştür. İncelemelerimiz neticesinde gazelerde Melâmî neşveye ve terminolojiye yoğun olarak rastlanmıştır. Melâmet düşüncesi, beyitlerde çeşitli anlam ilgileri kurularak lirik bir üslupla betimlenmiştir.

Hayretî; melâmeti bazen dalgaya, bazen bir taşa bazen de bir oka teşbih ederek Melâmî yaşantının zorluk ve çileyle döşenmiş bir tercih olduğunu vurgulamıştır. Şair, bazı beyitlerde ise Melâmî bir yaşantının sınırlarını açıkça çizmiş ve bu yaşantıyı tercih edenlerin melâmet yoluna gönüllü adanmış kimseler olduğunu belirtmiştir. Türlü hakaret, işkence ve sövgüye coşkun bir dirayetle göğüs germe, dünya nimetlerine karşı müstağnî bir duruş sergileme, şöhretten ve riyadan uzak durma, kuru züht hayatına ve zahide karşı tepkili olma, melâmet sırlarını kimseye açmama ve gizliliğe önem verme, selameti melâmette bulma Hayretî'nin gazellerinde rastlanan Melâmî anlayışın yansımalarındandır.

KAYNAKÇA

- Aytekin, Ülker (2019). "Bayrâmî-Melâmîlerde Gizlilik Esâsı". *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*. 3(2): 218-231.
- Ayverdi, İlhan (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealti.
- Azamat, Nihat (2004). "Melâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 29. Ankara: TDV Yay. 24-25.
- Bolat, Ali (2009). "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Melâmet Tasavvuru". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)*. 23: 457-469.
- Ekinci, Ramazan (2012). "Osmanlı Kültür Merkezlerinden Vardar Yenicesi Ve Tezkirelere Göre Vardar Yenicesi Şairleri". *Electronic Turkish Studies*. 7(4): 1163-1679.
- Gök, Selim (2019). "Hayretî Divanı'nda "Delilik" Kavramı ve "Zincirli Delüler"", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*. (11): 77-98.
- Kara, Mustafa (1987). "Melâmetiye". *İÜİFM (Prof. Dr. S.F. Ülgener'e Armağan)*. 43: 567.
- Kayabaşı, Bekir (2010). "Sârbân Ahmed Dîvânında Melâmîlik". *Journal of Turkish Studies*. 5(1): 1123-1146.

- Musluoğlu, Ferhat (2022). *Hayretî Divanı (Tenkitli Metin-Dil İçi Çeviri)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Ögke, Ahmet (2012). "Melâmet". *Tasavvuf El Kitabı*. (ed. Kadir Özköse). Ankara: Grafiker Yayınları. 159-161.
- Pala, İskender (2015). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Selçuk, Bahir (2007). "Fuzûlî'de Melâmet Kavramı". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16 (2): 487-502.
- Sevimli, Erdem (2021). Klasik Şiirde Sinesini Dağlayan Âşık Zümresi "Abdallar". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. (100): 97-122.
- Sevimli, Erdem (2021). *Rafine Bir Hak Âşıklığının Edebî Seyri Klasik Şiirde Melâmet Düşüncesi ve Melâmîlik*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Solmaz, Süleyman (2018). "Bağdatlı Ahdî: Gülşen-i Şu'arâ". Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> [erişim tarihi: 17.10.2022].
- Tatçı, Mustafa (1998). "Hayretî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 17*. İstanbul: TDV Yay. 61-62.
- Uludağ, Süleyman (1998). "Hırka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 17*. İstanbul: TDV Yay. 373-374.
- Uludağ, Süleyman (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/>